

ד"ר נפתלי טוקר

לביור עמדתם של גדולי הפוסקים על מנהג אמירת הזמירות בסעודות השבת

המנהג הנפוץ בכל בית ישראל לשמח את השבת בזמירות ותשבחות בתוך הסעודה, מתקשר באופנים שונים למצוות "לשמח חתן וכלה" באמצע סעודת "שבע הברכות" ולאחריה. לצד מה שתיארו במדרשים ובהר"א את סעודת השבת כסעודת אירוסין וכסעודת נישואין, ששבת היא כלה מלכתא, מתאפיינים גם שני הזמנים האלה במיוחד בשמחת הלבבות, כשביטוייה העיקרי הוא בשירה ובזימרה, מהם שחברו במיוחד לכבוד כל מאורע ומאורע.

שמחת השבת והזמירות המעוררות אותה והמכריזות עליה מבעד לחלונות הבתים החוצה אל עבר רשות הרבים, הן סימנו המובהק של יום השבת. כל פרק שבו, טבוע בחותם של זמירות ושירי קודש. קהילות ישראל מקבלות את השבת בשיר השירים ובהילות לשיבחה, ולאחר ששרו בכל סעודות השבת זמירות לכבודה, שיבחו את סגולותיה בפיטוי שיר ושימחו בקדושתה את לב עצמם בקול רינה ובנעימות שבת, מלווים אותה בצאתה בשירות ותשבחות כדרך שמלווין את המלך בכניסתו וביציאתו, וכמשל לכלה שמלווין אותה בשירות ובזמירות, שהרי שבת נקראת מלכה וכלה. לצד היותה "חמדת הימים" קיימא לן שהיא גם חדות הימים, בד בבד עם היותה יום של מנוחה. הלוא אזנינו שומעות עד כמה היא גם יום של שמחה. כדברי המזמור "מה יפית": "מערב עד ערב לב חדים, גיל וששון ליהודים".

רשאים אנו על כן לתמוה ולתהות לפרש היעדר התייחסותם של שלושת עמודי ההוראה: הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך, בכל הנוגע לחיוב בעניין הזה. אם אכן מצוה על כל יהודי לזמר זמירות בסעודות שבת, לא מצאנו בהלכות שבת סימן גדול, אף לא סימן קטן, שתיכתב בהם פסיקה כלשהי בדבר המצוה הנכבדה לומר לכבוד שבת המלכה זמירות בכל סעודה וסעודה, אם כסימן להתעוררות חזונו הנפש בתוך כל אחד ואחד מישראל ביום שבת קודש, ואם בשביל לשבח ולקלס לקב"ה בזמירות ותשבחות ולשיר מזמורי שיר ליום השבת.

בחסרון זה הרגישו מפרשי הפוסקים וכמה מנושאי כליהם, והזכירו כבדרך אגב עניין הזמירות כמנהג שנהגו ישראל. כך הרוקח הגדול בהלכות שבת נד, העיר בצמצום ובהירות מסוייגת: כי לאחר שאכלו התבשילים שהטמינו, יש מזמרים זמירות ושבח

בשבת להקב"ה. הערתו הכללית זכתה לתשומת לבו של ה"חפץ חיים", ובי"משנה ברורה" לאורח חיים רפט, ה, בפרק שעניינו סדר סעודת שחרית של שבת, הביא משמו של הרוקח: "אחר שאכלו כל צרכן יש מזמרים זמירות שבח להקב"ה". יש מקום לתמיהה על "משנה ברורה" שהחזיק בלשונו המסוייגת של הרוקח, וכתב כאילו מדובר בהערת שוליים: "יש מזמרים זמירות".

מקורם של הזמירות ומעמדם

שאלת הזמירות בכללה בפיהם של ישראל, נדונה בגמרא סוטה מח, ע"א ובגיטין ז, ע"א, וסוכמה אצל הרמב"ם, זמנים, תענית פ"ה, הלכה יד, ואצל הטור והשולחן ערוך באורח חיים סימן תקס. הסוגיא משתלבת שם בהקשר לתקנות שתיקנו חכמים כדי לעשות זכר לחורבן הבית ולזכור את ירושלים. גזרו בין היתר שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם. הטור סובר שדווקא מי שרגיל בזה - אסור, כמו השרים שבשוכבם ובקומם היו מזמרים לפניהם. ויש שהחמירו ואסרו גם על מי שאינו רגיל בזה.

הרמב"ם הבדיל בין לשיר בפה ובין לנגן בכלי זמר, ונשמע מדבריו שדווקא במשתה על היין אסור אף בפה, אבל אדם לעצמו, מותר בפה. אולם הב"ח החמיר ופסק שאפילו שיר בפה ואפילו שלא על היין - אסור.

בכל הסוגיא הזאת בה מצאנו חילוקי דעות וקשיים לא מעטים ביישומן בפועל באורחות החיים של קהילות ישראל, העירו אמנם הטור והשולחן ערוך, מתוך ציטוט מן הרמב"ם (תענית פ"ה, הלכה יד), שכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקב"ה על היין, ומזה משתמע דבכהאי גוונא, כלומר שיר שבח והודיה אפילו בסעודת רשות, מותר לשיר בפה.

ומקור ההערה אצל רבינו האי גאון: "האי דאמרינן זמרא דפומא (לזמר בפה) אסור, הני מילי כגון נגינות של אהבה (בלשון ערבית "אשעארי") שבין אדם לחבירו ולשבח יפה ביפיו, אבל שירות ותשבחות ובזכון חסדים של הקב"ה מנהג כל ישראל לאמרן בבית חתונה ובבית המשתאות בקול נגינות ובקול שמחה". עכ"ל. מובא בפירושו של ה"מגיד משנה" לרמב"ם, שם. דברים אלה נשנין אצל הרי"ף והרא"ש למסכת ברכות לא, ע"א, והעירו על מנהג ישראל זה: "ולא ראינו מי שמחה בזאת".

בהסתמך על גירסת לשונו של רב האי גאון, המשיך והרחיב בעניין הזמר, ה"בית יוסף" על הטור סימן תקס, ד"ה "ואסור". שם הסכים שבשיר של מצוות, כגון בשעת חופה, מותר גם לנגן בכלי שיר, שכן אין שמחת חתן וכלה בלא כלי שיר. היתר זה שב ומצוטט אצל הרמ"א בשו"ע שם: "יוכל לצורך מצוה, כגון בבית חתן וכלה, מותר

לשיר בין בפה בין בכלי". ומעין הדברים האלה נמצא בתוספות לגיטין ז', ע"א, ד"ה "זמרא": "ושיר של מצוה - שרי, כגון בשעת חופה שעושין לשמח חתן וכלה", ולא ציינו במפורש כלי שיר.

שאלת הַזְמֵר, השירות והתשבחות, נדונה אפוא ונבחנה בהקשר לזמנים ולנסיבות בהם התירו בדיעבד את המנהג לשיר בפה, ובזמנים אחרים בהם מצוה לומר. ולא הקפידו עמודי ההוראה בכל זה לנקוב בשמן של זמירות הסעודה בשבת, ולא הזכירו שנהגו ישראל לומר בסעודות שבת מתוך היתר מצוה. גם המהרי"ל בליקוטים סימן יא, כשנוקק להתייחס לסוגיית הזמירות, הביא דוגמא להיתר ולמצוה מה שנהגו ישראל בבתי כנסיות בימי הרגלים והמועדים לשיר ולנגן (ניגונים) שירות ותשבחות לכבוד המלך הגדול והנורא יתברך שמו. ולא הזכיר מנהג הזמירות ששרים בכל בתי ישראל בסעודות שבת.

בירורי ההלכות המתייחסות להשמעת קול שיר בשבת

הסוגיא הכללית של השמעת קול שיר בשבת וכל המסתעף מכך נדון מתוך זיקה לתורת השבת ולהלכותיה, ברמב"ם, שבת פרק כ"ג, הלכה ד-ה, ובטור שו"ע, או"ח סימנים שלח-שלט. הנושא נדון מבחינות שונות כשהכרעת הדין להיתרא או לאיסורא תלויה ומותנית באופני הניגון ואופי השיר, בסוג כלי המבע המשמיעים את הקול ובנסיבות בהן משמיעים את קול השיר. דעות הפוסקים, המפרשים ונושאי כליהם חלוקות בכמה מן המקרים, מהם המחמירים לאסור, מהם המקילים להתיר, ומהם העומדים על קו האמצע והגם אם נוטים להחמיר, מודים כי כבר נהגו ישראל להקל, ולמקילים יש על מה לסמוך. לקמן עיקרי הדברים בסיכומם:

השמעת קול בכלי שיר, כדי להשמיע קול נעים, אסור בשבת, גזירה שמא אגב הניגון יתקן בהיסח הדעת את כלי השיר. ויש אומרים משום איסור מוליד, שאסור להוליד קול בשבת. יש מתירין לומר לגוי בשבת לנגן בכלי שיר בחופות משום כבוד חתן וכלה. אבל בשאר שמחה של מצוה כגון בסעודת ברית מילה, או בשמחת תורה, הגם אם למתירין יש על מה לסמוך - אין להקל. אין מרקדין ולא מטפחין להכות כף אל כף, ולא כף על ירך, בין לעורר הצער ובין מחמת שמחה. וביום שמחת תורה מותר להכות כף אל כף ולרקד, משום כבוד התורה. אבל בשאר שמחה של מצוה אסור לרקד ולטפח. והנוהגים להקל בזה - אין למחות בידם.

כלל הדברים לאור האמור הוא, שבכל מקרה שהכוונה בשביל נעימות השיר, או נתינת קצב בשירי שמחה או שירי אבל ועושה זאת בכלי או אפילו בידין, כגון על פי

הכאתו באצבע או בכף ידיו מנעים השיר - אסרו. אבל סתם השמעת קול בכלי כשאינו דרך שיר - מותר. וכל זאת הוא מפני שאין הכוונה לנעימות השיר, אלא להשמיע קול בעלמא, ואז אין זה עניין לאסור משום כלי שיר.

שאלת הריקוד בשבת ומחיאיות הכפיים בשביל נעימות השיר, נדונה והודגמה בהקשר לשמחת תורה, סעודות ברית מילה, וחתן וכלה וכלל שמחה של מצוה. ולא נזכר בכל זה מה שנוהגין ישראל לשורר זמירות בסעודות שבת ואשר לא אחת מלווים את השירה בהכאת כף אל כף ובגבור השמחה והניגון יש שיעברו אל הריקוד, והנה לא הזכירו עמודי ההוראה ומפרשיהם את נושא שמחת הזמירות בסעודות שבת הנפוצה בכל בית מישראל, ולא העירו, כדוגמה, אם נכון נוהגים אנשי מעשה שבגבור שמחתם בשמחת סעודת השבת מרקדים ומספקים ידיהם כף אל כף וכיוצא"ב.

היעדר התייחסות למנהג הזמירות בשבת בולטת במיוחד לנוכח העובדה שהטור והשולחן ערוך (באורח חיים, סימן תרסט) לא פסחו על מנהגי הזמירות והריקודים שנוהגים קהילות ישראל בשמחת תורה. והוסיף הרמ"א לציין שמנהג אמירת זמירות ותשבחות יקויים בכל מקום לפי מנהגו. ועוד נהגו במדינות אלו להקיף עם ספרי התורה הבימה שבבית הכנסת.

והוסיף ה"מגן אברהם" שאף על גב דאין מרקדין ביו"ט, לכבוד התורה - מותר לרקד, ועוד מנהגים למיניהם. ובכל הסימנים לא ציינו שאם עושה ריקודים וסופק יד אל יד מחמת שמחת הזמירות ביום שבת - אין ממחין בידו, או שמא להיפך, לכבוד השבת אין לספוק ולרקד.

מקומם ההלכתי של הזמירות בספרי הפוסקים האחרונים

פסיחת עמודי ההוראה ונושאי כליהם על כל העניין של אמירת זמירות שבת, הותירה אכן כר הלכתי נרחב לשאלות ותשובות אצל פוסקים מהדורות האחרונים, כדוגמת "מנחת אליעזר", חלק ראשון, סימן כט. שם נשאל מנין ההיתר לחסידים ואנשי מעשה שמרקדין ומספקין בשמחות ורננים להי בשבתות ויו"ט, דהא ב"מגן אברהם" הלכות סוכה סימן תרסט, כתב בשם מהרי"ק, דבשמחת תורה לכבוד התורה מותר לרקד, משמע אבל בשאר י"ט אסור (וכל שכן אסור בשבת).

בדיונו הבדיל הגאון ממונקאטש וחילק בין לנגן בכלי שבוודאי אסור מחשש שיצטרכו לתקנו, לבין ריקודים ברגלים וספיקות ידיים בלי כלי שמוותר. וכן, כמו שלכבוד התורה התירו בשמחת תורה לרקוד ולספוק יד אל יד, כן בכל שמחת יו"ט ומצות שבת מותר ריקודים וסיפוקין לחכמי ישראל, לחסידים ולאנשי מעשה שבווער

בקרבם שלהבת הי' ושמחתם בעשיית המצוה ובאהבת הי' מביאה אותם לרקוד ולספוק כפיים. מה שאין כן לסתם ריקודים אצל עמי הארץ, אין זה אצלם שמחה של מצוה, על כן אסור.

החילוקים של הי'מנחת אליעזר וההיתר המסויים שנתן לחכמי ישראל ולאנשי מעשה לרקוד ולטפח בשבת ויום טוב בשירים ורננות תוארו אצל הרה"ג עובדיה יוסף בספר "לולית חן" על הלכות שבת (ירושלים תשמ"ו), סימן קיג, כחזות קשה. וכל מה שהתירו, קובע הגאון, משום שמוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידים. אבל מעיקר הדין יש לאסור. לכן החרדים לדבר הי' ימנעו עצמם מלרקוד ולטפח בשבת ויום טוב.

עוד כדאי להביא חילוק יפה שעשה "ציץ אליעזר", ח"ג, סימן טז, פרק ב, ס"ק ד, בין השמעת קול בכלי שיר שהותקנו לשם כך, כגון כינורות ונבלים, שהאיסור בהשמעת קול מהם הוא איסור מקורי ועיקרי, ובין השמעת קול שלא מתוך כלי שיר מיוחדים, שהוא איסור של גזירה (כגון ריקודים וסיפוקים), והאיסור הוא משום גזירה לשמא יבוא להשתמש גם בהשמעת קול מתוך כלי שיר ממש ויבוא גם לתקן. עכ"פ כשאנו יוצא מתוך כלי שיר, מותר להשמיע כשהקול אינו דרך שיר. ואפילו כשהקול הוא דרך שיר מותר גם כן כשאנו מכויין בזה כעת לשם שיר, ועיין שם.

העלינו כל זה כדי להצביע על השאלות והעניינים המסתעפים מדרך הטבע ממנהג הזמירות בסעודות שבת שפשט בכל בתי ישראל ולחדד את תמיהתנו מן השתיקה העקבית של עמודי ההוראה ונושאי כליהם מן הסוגיא הנכבדה הזו.

המודעות למנהג הזמירות - הבי"ח ומגן אברהם

איזכור כבדרך אגב שמעיד בכל אופן על מודעות לנפישותו של מנהג הזמירות בסעודות שבת, נמצא אצל הי'מגן אברהם" לאורח חיים תקס, ס"ק י, ואצל הבי"ח לטור שם, ד"ה "יומ"ש שירת אהבים".

בהתייחס למה שנהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות על היין, מעיר הי'מגן אברהם" שנראה לו שאין לשיר אלא אותם השירים שנתקנו על הסעודה כגון בשבת, אבל פיוטים אחרים - אסור. מצד אחד מתכוונים דברי הי'מגן אברהם" למה שאמרה הגמרא בסנהדרין קא, ע"א, שאין לעשות פסוקים מן התנ"ך כמין זמר ושיר בעלמא. משמע אין לשיר כתובים מכתובי הקודש כדברי תשבחות במשתאות ובשמחות רשות המתקיימים בכל ימות השנה, בלא זמן קבוע, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה, ואומרת לפניו: רבונו של עולם, עשאוני בניך ככינור שמנגיני בו לצים, כלומר שהם משתמשים בפסוקים מן התורה ככלי משחק ושעשוע. אלא ישירו פיוטי תשבחות

שנתחברו על ידי פייטנים בשביל להלל בהם את חסדי ה' על הסעודה, כדוגמת השירים שנתקנו על ידי פייטנים לזמר בסעודות שבת לפני ברכת המזון ("אשל אברהם" תקס, ס"ק י). בכל מקרה נתכוון להדגיש שמותר לשיר על היין רק אותם שירים שניתקנו במיוחד כפיוטי תשבחות. ומכלל ההן משתמעת הכוונה לאסור לשיר שירי חולין ואהבה (אשעא"ר).

עוד ייתכן שנתכוון להזכיר מה שנקבע בהלכה מכבר שאין לערבב בין קבוצות של פיוטי שבת שנסדרו וניתקנו למועדים ולזמנים מוגדרים. וכמו שניתקנו זמירות לשבת, כן ניתקנו זמירות ותשבחות על היין ולשמחות רשות. כל קבוצה נועדה לזמנה ולעניינה המסויים. כך מובא ב"ספר חסידים" סימן קיד: "המשנה מנהג ראשונים, כמו פיוטים וקרובץ שהנהיגו לומר, ואמר קרובץ אחרות, עובר משום: 'אל תשיג גבול עולם אשר עשו אבותיך' (משלי כ"ב, כח)". ובחומרה מופלגת בסימן תרז, ס"ק יב, יג כתב: "ויש שמשנה מנהג ראשונים, כגון פיוטים שהורגלו לומר קרובץ, ואמר קרובץ אחרת, וחזר ה"מגן אברהם" על איסור זה באורח חיים סח, ס"ק א".

ולנושא הנדון אצלנו, הנה שמענו מדברי ה"מגן אברהם" כי זמירות בסעודות שבת הן מנהג נפוץ ונודע בקהילות ישראל ואפילו ניתקנו שירים ופיוטים מיוחדים שנתקבלו והונהגו לומר אותם בשבת.

בין זמירות לשם שמים לבין לשמח לב האדם

מנהג אמירת הזמירות בשבת נזכר גם אצל הב"ח, בטור אורח חיים תקס, ד"ה "ומיש שירת אהבים". נראה לי שבדבריו חילק בין שירי חולין שכל עניינם לשמח את לב האדם כדוגמת הנגינות שמנגנים האורגים, והשירים שמזמרות הנשים בפה בעת מלאכתן. שירים מן הסוג הזה אסורים, להוציא בחופה. במקרה המיוחד הזה, משום שמחת חתן וכלה התירו לשיר שירים כלליים, לשבח יפה ביפה, כגון שהכלה נאה וחסודה, בשביל לשמח את לבבם. מה שאין כן בשבתות וביום טוב. במועדי קודש אלה מותר לשיר אך ורק שירות ותשבחות להקב"ה.

על הדרך זהו פירש גם ה"באר היטב", תקס, ס"ק ו, את דברי הב"ח: "דכל שאין שירות ותשבחות, או לשמח חתן וכלה אף בפה אסור אפילו בשבתות וי"ט. ואם אמר דכל שאין שירות ותשבחות אף בפה אסור, מה הרבותא באומרו 'או לשמח חתן וכלה', משמע שלשמח חתן וכלה מותר לשיר שירים שבין אדם לחברו ולשבח יפה ביפיו".

אולם ייתכן לפרש שהב"ח העלה בדבריו הבחנה אחרת והבדיל בין שירות ותשבחות שמזמרים אותם לשם שמים, להודות ולהלל את חסדי ה', לבין שירות ותשבחות שמזמרים אותם בשביל לשמח את לב האדם. לרגל שמחת החופה התירו לשיר בשביל

לשמח את לב החתן והכלה ואת לב המזמרים והנוגנים עצמם. אולם בשבתות וימים טובים צריכים לכוון את השירות והתשבחות לשם שמים בלבד, להלל ולשבח את הקב"ה, וצ"ע.

מנהג הזמירות בסעודות שבת, הנוכח כבדרך אגב וכהערת שוליים אצל ה"מגן אברהם" והב"ח, מצביע בכל אופן על מודעותם של בעלי ההלכה למסורת מושרשת זו בסדר השבת אצל קהילות ישראל, ואשר לשם זה תיקנו ראשונים ומאוחרים להם פיוטים מיוחדים לסעודות שבת שנתקבלו אצל היהודים לשיר אותם כשירות ותשבחות לשמח את לבות ישראל בשבת. על רקע זה מתעוררות התמיהה מה פשר ההיעדרות מהתייחסות בספרי הפסיקה המרכזיים הראשוניים מעניין סדר הזמירות בשבת.

היעדר התייחסות לזמירות אצל נושאי כלים מרכזיים

דומה ששתיקתם של עמודי ההוראה בפרשת זמירות שבת הייתה אות וסימן לנושאי כלים מרכזיים לספרי הלכה, פוסקים ומנהגים, לעבור אף הם בשתיקה בכל הנוגע למנהג זה בסעודות שבת. למרות שהאריכו לפרט כל סעיף וסעיף בסדרי השבת ודיקדקו לדייק במצוות סעודותיו ובמנהגים המתלווים אליהן, הנה פסחו על כל הנוגע לסדר זמירות שבת. כך לא מצאתי סדר זמירות בסעודות שבת ב"שבלי הלקט", "מנורת המאור", "אבודרהם", "ספר המנהיג", "מטה משה", "חיי אדם", "קיצור שולחן ערוך", "אוצר כל מנהגי ישרון". בספר "כל בו", בדין סעודת שבת שחרית, סימן לט, וכן ב"אורחות חיים" לר' אהרן הכהן מלוניל, בדין סעודת שבת בשחרית, כתוב, "ואחר הקידוש פותחין בקול רם ואומרים לכבוד השבת מזמורים, כגון, "מזמור לדוד ה' רועי", "לדוד מזמור לה' הארץ ומלואה" ועוד. ולא דיברו על זמירות שבת שניתקנו במיוחד לסעודות שבת, אלא על מנהג לומר מזמורי תהלים אחר הקידוש לכבוד שבת.

נגיעה כלשהי יש למנהג הזה של זמירות שבת ב"שני לוחות הברית" (השל"ה), מסכת שבת, מדבר שיש להרבות בשבת בשירות וזמירות, לשורר ולומר. הוראה זו מתייחסת לגבי האופן שיש להכניס את השבת, היינו קבלת שבת, ולגבי הדרך שיש ללוותה, היינו במוצאי שבת. כן מדבר על שירות וזמירות שיש לסדר לנורא תהילות בבית הכנסת. במכלול המסכת האריך לדבר על הכנת סעודות שבת לכבוד הלילה ולכבוד היום, תאר אותן בלשון הסמלית הנקוטה בזהר, כסעודת אירוסין וסעודת נישואין. גם הביא ממנהגי האר"י כאסמכתא וכדוגמה. עוד כתב, שיאכל וישתה בשמחה ובטוב לבב מאכל טוב וטעים וישתה ב' או ג' כוסות של יין לשמח את לבו. אף על פי כן, בתוך כל זה, לא הזכיר מנהג הזמירות בתוך הסעודות.

יש שמתוך דברי המחברים הפזורים במכלול סעיפים שונים, משתמעת מודעותם לזמירות הנהוגות. כגון, ב"ערוך השלחן", אבן העזר, סב, ס"ק כח, אחרי שהביא מדברי רבותינו, והסתמך על שו"ע, אבן העזר סב, ס"ק ח, דשבת חשובה כפנים חדשות בסעודות חתן וכלה, ולכן מברכים "שבע ברכות" אפילו אם אין אנשים חדשים שלא אכלו עדיין. מפרש "ערוך השלחן", מה טעם שצריך בכל סעודה מסעודות חתן וכלה פנים חדשות, כי הללו מהווים כשמחה חדשה. ופשיטא דבשבת נתוספה שמחה חדשה מפני הנשמה היתירה, והוסיף להדגיש, "ודרך להרבות בשבת שמחה ומנוח". עם זאת לא הזכיר את עניין הזמירות.

שפרלינג בספרו "טעמי המנהגים", בענייני שבת, מתעלם באופן מוזר מעצם מנהג זמירות שבת בבתי ישראל. בעמי קע הביא בהערה תחתונה גם פירוש מדוע אומרים בזמירות "שבענו והותרנו כדבר ה'" (בזמר "צור משלוי"). בעמי קעא העתיק בהערה זמר לשבת שנתחבר על ידי מוהר"ר אהרן מקארלין. עוד בעמי קעג, סימן שעא, הזכיר, אמנם, שהרבה צדיקים נוהגין שבשעה שנותנים המאכל על השולחן אומרים זמירות, או יצו לחסיד מן החסידים לפתוח פיו בשירי זמרה (כנראה בהתכנסות החסידים ל"טיש"), והטעם כדי להרבות על המאכל קדושה.

עוד נזכיר מה שהביא שפרלינג בענייני ראש השנה, דף שי, בהערה בקונטרס אחרון, שאם חל ראש השנה בשבת, אין לומר פיוט "אזמר בשבחין". מן ההערות המפוזרות הללו משתמעת מודעותו של שפרלינג למה שנוהגים לשורר זמירות בסעודות שבת. אולם בענייני שבת גופם ובסדריו לא הזכיר ממה שנוהגים כלל ישראל לשיר זמירות. פסיחתו בולטת על רקע מה שהאריך לפרט בעמי רעב-רעח, בסדר השירות והזמירות בענייני הילולא דרבנו שמעון בר יוחאי.

עוד כדאי לציין שבסידור "תהלת ה'", על פי נוסח האר"י, שהוא הנוסח של חב"ד, לא נכלל סדר זמירות שבת. ואמנם חסידי חב"ד אינם נוהגים לזמר זמירות בסעודות שבת. כל מה שתוקן בסידורם לזמר, הוא הפיוט "אזמר בשבחין", המיוחס לאר"י הקדוש וזאת אחרי קידוש ליל שבת. וכן "אסדר לסעודתא", לאחר קידוש שחרית. בשולחן ערוך הרב, אורח חיים, חלק שני, בהוספות, עמ' 832, מובאת הערת הסבר, שמה שלא העמיד בהסידור זמירות, הוא שחשב שישירו (לחן ניגוני בלבד) בתוך הסעודה, ושיר למעלה מזמרה. נתכוון לומר בידיש, שלשורר לחן-ניגון בלבד, הוא בדרגא גבוהה יותר מלזמר זמירות במילים. בהערה 23, שם, מובא בידיש ובעברית הסבר אחר.

משתמע מן הדברים כי זמירות במילים מחייבות כוונה עמוקה שדורשת מעלה רוחנית גבוהה. זו הדרך מיוחדת ומיוחדת לצדיקים בעלי מדרגא בלבד.

מה בין שמחה בשבת לשירה ובין הזמירות לשמחה?

בפשיטות נראה להקדים ולומר שהיעדר התייחסות מצד עמודי ההוראה ורבים מנושאי כליהם לעניין מנהג הזמירות בסעודות שבת, יסודה במחלוקת המתמשכת והבלתי מוכרעת אם יש דין שמחה בשבת. והאריכו הפוסקים לכאן ולכאן. והנה חרף העובדה שמרבית הראשונים סוברים דלא נצטוונו בשבת על השמחה*, דבשבת לא כתיב ביה "שמחה" אלא "עונג". "וקראת לשבת עונג, לקדוש הי' מכובד" (ישעיה נ"ח, יג), הקרינה השבת ממהותה הפנימית ומן הנשמה היתירה, האצורה בה כברייה רוחנית, פנים חדשות ומאור פנים. הטבע העצמי הזה של השבת היה מעין קרן שפע ששפעה על נפש הנאמנים לה שמחת מצוה וחגיגות. מדרך הטבע גלשה תחושת השמחה הזו החוצה בשעת סעודות העונג, ובאה לידי ביטוי בניב שפתיים ובהבעה ניגונית, בזמירות ובתשבחות.

הקשר האמין בין זמירות שבת לשמחה העמיד בפני הפוסקים דילמה. מצד אחד הסכימו, מנקודת ראות הלכתית, שאין דין שמחה בשבת, ולקביעה זו ישנן השלכות הלכתיות. כנגד זה ראו עין בעין כיצד מאצילה השבת מן החיוניות הרוחנית העצמית שלה על לבבות ישראל שפע משולב של עונג ושמחה. כל אלה פעלו את פועלם, עברו ופרצו כמבע טבעי ומובן מאליה, אל הניגון בפה, הזמר והריקוד. ראו הפוסקים עד כמה כוח הטבע העצמי של השבת היה חזק יותר מן ההסקה ההלכתית, מבלי משים פרץ הכוח הזה מוצא לשמחה ופילס לה דרך אל בתי ישראל. במהרה פשט מנהג הזמירות בשבת והיה למלווה נאמן ואמיתי לסעודות המצוה של השבת.

התייחסותם של עמודי ההוראה נראית לי, כמשקפת עמדת ביניים שבין תפיסה הלכתית שלא עודדה את הנוהג לומר את הזמירות כי לא ראתה את בניינו מוסד על משפט התורה, לבין כוחו של מנהג שאין למחות כנגדו לא רק בגלל שאין עמו עבירה, אלא בעיקר בגלל היותו משקף את תחושת ההזדהות והשותפות של לבבות ישראל עם טבע השבת ועם מדרשי אגדה שסיפרו ופארו את תולדותיה במזמורי שיר.

השמחה כטבע עצמי מטבעי השבת נתגלתה כאוצרת כוח הנעה פנימי וכמשפיעה על הנאמנים לה הרבה יותר מן השמחה שנקבעה ונפסקה על פי ההלכה כתכונה מתכונות הרגלים, וכמצוה שכל יהודי חייב לשמוח בחג. אם נאחז בפשטות במה שאמר אב"י בברכות מה, ע"א: "פוק חזי מאי עמא דבר", כלומר, צא וראה היאך נוהג העם, הנה ראינו כי לרגל מה שפשט המנהג לשמוח בשבת בשירים ובזמירות, ניתקנו בתוך הסידורים סדרי זמירות שנקבלו בקהילות ישראל לשורר אותם בסעודות שבת,

* הערת המערכת:

השווה בפיוט "לכה דודי" בנוסח ספרד: "גם ברינה (ביו"ט: בשמחה) ובצהלה". אולם עיין בספרי פי בהעלותך (במדבר י', ז): "וביום שמחתכם - אלו השבתות".

ועם הזמן, כדרכם של דברים שחיבת העם אליהם גדלה והולכת והם נפוצים מאוד, ניתקנו זמירות שבת אף בספרים ובספרונים העומדים בפני עצמם.

לעומת זה, חרף המצוה המוטלת לשמוח בחג, וב"שאגת אריה" סימן סט, כתב במפורש, שבוודאי כל המרבה לומר שירות ותשבחות ביו"ט הרי זה משובח שמקיים בזה מצות שמחה שנוהגת כל היום, לא מצאנו בסידורים, אף לא במחזורים, סדר זמירות יום טוב שהותקן במיוחד לסעודת החג (אצל עדות ספרד, אוספי הזמירות מכילים אמנם שפע שירים ופזמונים גם ליתר החגים. עם זאת המבחר לא גובש ואינו קאנוני. אין סיווג והבדלה בין פיוט שנועד לבית הכנסת לתפילה לבין זמר לבית. גם האוספים למיניהן אינם אחידים ובלתי מגובשים לקאנון)*.

* הערת המערכת:

אף שדברי המחבר נאמרו בטעם רב, מ"מ נראה ש"זמירות" השבת שנתחברו ע"י פייטנים לא נועדו לשורר אותם אלא לאמרם להודות ולשבח להקב"ה שנתן לנו שבת. כמו שמכריז הפייטן יהונתן חזק בפיוט "יום שבת קדש הוא" שנדפס בסידורים בזמירות לליל שבת: "יתנו שבח ושירה לאל אשר שבת ברא" וכו'. וכן הפיוט בארמית שחובר ע"י האריז"ל "אזמר בשבחין" לליל שבת אין פירושו לומר - לשיר אלא להכרית כמ"ש וכרמך לא תזמור. כלומר ע"י השבחין שאומר בסעודה אכרית ואסלק מעלי כל המקטרגים.

אבל אין ל"זמירות שבת" שום עניין שצריך לשיר ולומר בפה. ומטעם זה נבין גם מדוע אין במחזורים זמירות ליום טוב במיוחד לסעודת החג, כי ביו"ט המצוה לשמוח כמ"ש "ושמחת בחגך", ושמחה זו אינה בשירה ובזמרה אלא בבשר ויין (פסחים קט, ע"א). והשווה גם: "יום השביעי משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת" (מתוך יוצר לשבת) ההדגשה שבשבת יש לשבח במזמור ולא לשיר.